

BİR VAKİT NAMAZI TERK EDENİN DURUMUYLA İLGİLİ BAZI RİVAYETLERİN KRİTİĞİ

Evaluation of Some Narrations About the One Who Abandons Prayer

Abdulvehhab GÖZÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
Hadis Anabilim Dalı, Gümüşhane, Türkiye

*Assist. Prof., Gumushane University Faculty of Theology Department of Basic Islamic
Sciences Department of Hadith, Gumushane, Turkey*

abdulvehhab.gozun@gumushane.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-0333-4463>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15.03.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 02.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2020

” Atıf / Cite as: Gözün, Abdulvehhab. “Bir Vakit Namazı Terk Edenin Durumuyla İlgili Bazı Rivayetlerin Kritiği”. *Mütefekkir* 7/13 (2020), 177-200. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.757986>.

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

BİR VAKİT NAMAZI TERK EDENİN DURUMUYLA İLGİLİ BAZI RİVAYETLERİN KRİTİĞİ

Öz

İslâm'ın beş şartından ikincisi olan farz namazların eda edilmesinin ehemmiyeti ve terk edilmesi durumunda kişinin bazı cezalara maruz kalacağı çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. Ancak bu bağlamda, bir vakit namazı terk edenin durumuyla ilgili daha çok halk arasında ve kimi çevrelerde dile getirilen birtakım ceza içerikli rivayetlerin sıhhatinin incelenmesi son derece önemlidir. Zira namaz kılmalarını sağlamak niyetiyle de olsa insanları korkutarak uyarmak için ifade edilen cezaların Kur'ân yahut sahîh sünnetle sâbit olması zorunludur. Aksi halde bu durum Allah (c.c.) adına karar verme yahut peygamber adına yalan söyleme gibi büyük bir problemi beraberinde getirmektedir. Ayrıca bu tür cezaların dillendirilmesi, kimi zaman umulan olumlu tesirin aksine insanlar üzerinde negatif bir etki bırakıp onların namazdan daha çok uzaklaşmalarına sebep olabilmektedir. Bu vesileyle araştırmada, özellikle bir vakit namazı terk etmenin cezasının seksen yıl cehennem ateşinde yanmak olduğu gibi belli rakamlarla ifade edilen ceza miktarları belirten rivayetlerin kaynak değerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Böylece bu konuda asılsız olduğu tespit edilen rivayetlere itibar edilmemesi gerektiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca bir vakit namazı terk edenin durumuna dair temel hadis kaynaklarında aslı bulunan başka rivayetler varsa bunların da tespit edilerek bu konudaki sahîh bilginin insanlara aktarılması araştırmamızın bir başka amacıdır. Son olarak her iki hususun da son derece önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Namaz, Vakıt, Terk, Ceza, Seksen Yıl.

Evaluation of Some Narrations About the One Who Abandons Prayer

Abstract

The importance of performing compulsory prayers which is the second of the five pillars of Islam and the fact that the person will be subjected to some penalties if she/he abandons it are stated in various sources. However, in this context, it is very important to study the authenticity of the punishment related narrations that expressed among the public concerning the state of the one who abandons prayer. The punishments that are expressed to frighten people, even though, have an intention to guide them to pray must be based on the Qur'an or the Sahih Sunnah. Otherwise, this situation brings with it some big problems such as deciding on behalf of Allah (c.c.) or lying on behalf of the prophet (pbuh). In addition to this, expressing such punishments may have a negative effect on people, on the contrary to the expected positive effect and can cause them to even move away further from prayer. For that reason, this research aims to examine the source reliability of the narrations which indicating the amount of punishment expressed in certain numbers, such as the punishment for leaving one daily prayer is to burn in the hellfire for eighty years. Thus, it will be tried to determine the unfounded narrations in this regard that should not be respected. Also, another purpose of this research is identifying other narrations that are in the main hadith sources about the status of those who abandoned prayer at a time and conveying the authentic information on this subject to people. Finally, both matters are considered to be extremely important.

Keywords: Hadith, Prayer, Time, Abandonment, Punishment.

GİRİŞ

İslâm dininin ibadetler başlığı altında ilk sırayı haiz olan namaz ibadeti hem Kur'ân'da hem de Sünnet'te Müslümanlara açıkça emredilen farz ibadetlerden biridir. Dolayısıyla namaz konusunda müstakil bir eser telif edenlerden İbn Kayyim el-Cevziyye'nin de (ö. 751/1350) ifade ettiği gibi farz kılınmış namazı kasıtlı olarak terk etmenin en büyük günahlardan biri olduğunda Müslümanlar arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır.¹ Ayrıca dindeki her bir farz emrin muhatapları tarafından yerine getirilmemesi durumunda yaratıcının bağışlaması olmazsa uhrevî bir cezasının olacağı da malumdur. Nitekim farz ibadetlerin terk edilmesinin cezasıyla ilgili birtakım âyetlerin yanı sıra bazı sahih hadisler de bulunmaktadır.

Bundan yola çıkarak namaz ibadetinin terk edilmesinin cezasıyla ilgili de Kur'ân'da zikredilen bazı âyetlere ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) vârid olan ilgili rivayetlere bakıldığında daha çok genel anlamda namazı terk etmenin hükmünün dile getirildiği görülmektedir. Örnek olarak Kur'ân'da namaz kılınanlardan olmayanların ahiretteki durumuyla ilgili şöyle buyurulmaktadır: *"Sizi bu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar şöyle cevap verirler: 'Biz namaz kılanlardan değildik...'"*² Namazı zayi edenlerle alakalı da tövbe etmedikleri durumda şöyle denilmektedir: *"Sonra onların ardından namazı zayi eden ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi. Bunlar büyük bir hüsrana karşılaşırlardır. Ancak tövbe eden ve..."*³ Ayrıca namaz kıldıkları halde huşû içinde olmayıp namazı gafletle eda edenler için de şu ifadeler kullanılmıştır: *"Şu namaz kılanlara yazıklar olsun; onlar ki namazlarından gafilirdirler."*⁴

¹ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb b. Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, thk. Adnân b. Safâhân el-Buhârî (Cidde: Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.), 5. Ancak İbn Kayyim el-Cevziyye'nin, sözünün devamında şunu da ilave etmesi dikkat çekicidir: "Ve bunun günahının Allah (c.c.) katında cana kıymanın, mallara el koymanın, zina etmenin, hırsızlık yapmanın ve içki içmenin günahından daha büyük olduğunda Müslümanlar ihtilaf etmezler." (bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, 5.) Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"Helak edici yedi büyük günahtan sakının."* Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhim b. el-Muğîra, *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Vasâyâ", 23; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "İmân", 89.) şeklinde sakındırdığı büyük günahlardan zikredilen günahlardan örneğin haksız yere bir cana kıymak yer aldığı halde farz kılınmış bir namazı kasıtlı olarak terk etmek bulunmamaktadır. Dolayısıyla farz bir namazı kasten terk etmenin büyük bir günah olduğunda kesinlikle bir şüphe ve ihtilaf bulunmamakla beraber haksız yere bir cana kıymak ve gaspla yahut hırsızlıkla başkalarının mallarına el koymak başta olmak üzere zikrettiği diğer günahlardan daha büyük günah olduğunda Müslümanların ittifakının olduğunu söylemesi son derece manidar olup tahkîke muhtaçtır. Bu konuda müstakil bir eser telif eden ve İbn Kayyim'den farklı görüşleri olduğu anlaşılan Elbânî'nin de onun bu sözlerini hiçbir itirazda bulunmadan olduğu gibi nakletmesi ise ilginçtir. (bk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Hükmü târiki's-salât* (Riyâd: Dâru'l-Celâleyn, 1412/1992), 5, 38-40.

² el-Müddessir 74/42-43.

³ Meryem 19/59.

⁴ el-Mâûn 107/4.

Mutlak olarak namaz kılmamanın kişi için doğuracağı olumsuz sonuçlarla alakalı, örnekleri zikredilen Kur'ân âyetlerinin dışında, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) vârid olan birtakım sahih hadisler de bulunmaktadır. Bunların başında sahâbeden Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik kanalıyla nakledilen şu rivayet yer almaktadır: “*Kişi/kul ile şirk/küfür arasında ancak namazın terki vardır.*”⁵ Öncelikle bu hadiste namazın terk edilmesinden maksadın bir vakit namazın terk edilmesi değil genel anlamda namazın terk edilmesi olduğunu söylemek daha doğrudur. Zira hadisin metninde salât kelimesi cins ifade etmek için gelen elif lam takısıyla beraber ترك الصلاة şeklinde vârid olup teklifi ifade eden bir sıfat bulunmamaktadır.⁶

Bu ve benzeri rivayetlerden yola çıkarak namaz kılmayan bir Müslümanın irtidâd etmiş olarak kâfir olup⁷ olmadığı,⁸ öldürülüp öldürülmeyeceği, öldürülecekse irtidâd cezası olarak mı yoksa had cezası olarak mı öldürüleceği yahut nasıl öldürüleceği vb. konularda ise fakihler başta olmak üzere İslâm âlimleri arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.⁹ Ancak Hanefîler¹⁰ başta ol-

⁵ Câbir rivayeti için bk. Müslim, “İmân”, 82; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Sünnet”, 14; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “İmân”, 9; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “İkâmetü's-salât”, 77; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 3/370. Enes rivayeti için bk. İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 77.

⁶ Rivayette namazı tamamen terk eden kişinin kast edildiğine dair bk. Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî el-Kurtubî, *et-Temhid limâ fi'l-Muvatta mine'l-me'ânive'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî (Mağrip: Vizâratü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387), 23/293. Ayrıca bu rivayetin farklı şekilleriyle ve sıhhat durumlarıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Yunus Hatipoğlu, *Namazı Terk Etmenin Hükmü ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 10-112.

⁷ Bu görüşte olanların delilleriyle ilgili geniş bilgi için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, 49-83.

⁸ Bk. Ebû Muhammed Muhyî's-sünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Beğavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Züheyr eş-Şâvîş (Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 2/179. Namazı terk eden kişinin hükmüyle alakalı müstakil bir eser kaleme alan Elbânî de bu konuda farklı görüşleri ve delillerini naklettikten sonra cumhurun görüşünün kâfir olmayacağı şeklinde olduğunu ve bunu tercih ettiğini ifade etmiştir. bk. Elbânî, *Hükmü târiki's-salât*, 17.

⁹ Bk. Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhim b. el-Hattâb el-Büstî el-Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen* (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932), 1/150; 4/313; Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ - Muhammed Ali Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 2/149-151; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, 6, 17-22, 40.

¹⁰ Hanefîlerin bu konudaki görüşleri için bk. Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Süddî, *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, thk. Salâhuddîn en-Nâhî (Ammân: Dâru'l-Furkan, 1404/1984), 2/694; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Ali b. Ebî Yahya Zekerîyya b. Mes'ûd el-Ensârî el-Hazrecî el-Münbicî, *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-sünneti ve'l-kitâb*, thk. Muhammed Fadl - Abdülazîz Murâd (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1414/1994), 1/155. Bu hususta Hanefîlerden Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer el-Gaznevî'nin (ö. 773/1372) kendi dönemiyle ilgili yaptığı şu sosyolojik tespit son derece dikkat çekicidir: “Bir namazı terk eden kişi onlara göre ya had cezası ya da irtidâd cezası olarak öldürülür. O zaman İslâm âleminin çoğunu öldürmek

mak üzere cumhura göre inkâr etme gayesi olmadan sırf gaflet ve tembellikten ötürü namazını kılmayan bir Müslüman, büyük günah işlediği için fâsık olmakla beraber bu kişinin kâfir olduğuna hükmedilmez. Nitekim onlara göre hadiste kast edilen terk, inkâr sâikiyle namazın terk edilmesidir. Gevşeklik, gaflet ve nefse yenik düşme gibi sebeplerle olan terk değildir. Aynı şekilde Hanefiler ile Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Ebû İbrâhim el-Müzenî (ö. 264/878) ve Dâvûd b. Ali (ö. 270/884) gibi bazı âlimlere göre namaz kılmayan müslüman öldürülmez. Bilakis tövbe edinceye kadar hapsedilir.¹¹ Hatta Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Müzenî'den (ö. 264/878) namazı terk eden kişinin öldürülmeyeceği ve bu işin Allah'la (c.c.) kendi arasına bırakılacağı görüşü de nakledilmiştir.¹²

gerekir. Zira kesintisiz namazlarına devam edenler her zaman, ara ara namazlarını terk edenlerden daha azdır. Özellikle kadınların çoğu kesintisiz namaza devam edemezler. Nâdiren böyle olan vardır. Kadınların, avamın çoğuna karşı; eşlerin de kadınlarına karşı sükût etmeleri bu durumda problem olur. Ayrıca namazı tek edenin kâfir olacağı görüşüne göre onların nikâhlarının kalması da sıkıntılı olur. Dolayısıyla onlarla beraber olmak da ciddi soruna dönüşür. Sonuç olarak bu konuda da Ebû Hanîfe'nin görüşünü taklid etmek gerekir." bk. Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. İshak b. Ahmed el-Hindî el-Gaznevî, *el-Ğurratü'l-münife fî tahkiki ba'zı mesâilü'l-İmâm Ebî Hanîfe* (Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1406/1986), 193. Mâlikîlerin görüşü için bk. Eb'ül-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b İdrîs b. Abdîrrahmân el-Karâfî el-Mâlikî, *ez-Zehira*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2/482. Şâfiîlerin görüşü için bk. Eb'ül-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Muavvad - Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 2/525. Hanbelîlerin görüşü için bk. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Muğni* (Mektebetü'l-Kahire, 1388/1968), 2/329.

¹¹ Ahmed b. Muhammed b. İsmâil et-Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ Merâkı'l-felâh şerhi Nûri'l-izâh*, thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 373. Bu görüşün delilleri hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, 7, 42-48; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî el-Yemenî, *Neylü'l-evtâr*, thk. İsmâüddîn es-Sabâbatî (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993), 1/361. İki grubun delillerini karşılaştırmalı olarak inceleyip değerlendiren İbn Kayyim el-Cevziyye, küfrün dinden çıkarıcı itikâdî küfür ve dinden çıkarmayan amelî küfür olarak iki kısma ayrıldığı, namazı terk etmenin itikâdî değil amelî küfür olduğu ve hadislerle sahâbe sözlerinde kast edilenin de bu olduğu sonucuna varmıştır. bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, 84-98. Kanaatimizce doğru olan bu görüşe şunu da ilave etmek gerekir; amelî küfrün gerçekleşmesi de bir vakit namazın terkine değil esefle ifade etmek gerekirse günümüz Müslümanlarının bir kısmının yaptığı gibi kişiye Târikü's-salât yahut beynamaz vasfını kazandıracak şekilde genel anlamda namazın terk edilmesiyle olur.

¹² Bk. Ebû'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 8/578. Aynı de bu görüşü nakletmekle beraber Ebû Hanîfe'nin meşhur olan görüşünün namaz kılıncaya kadar ta'zir edileceği olduğunu ifade etmiştir. bk. Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. el-Hüseyn el-Ayıntâbî el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 24/81. Ayrıca Nevevî'nin, farziyetine inandığı halde tembellikten ötürü namazı terk eden kişinin durumuyla ilgili âlimlerin ihtilafını anlatırken insanların çoğunun durumunun bu şekilde olduğunu söylemesi hem dikkat çekicidir hem de bu problemin günümüz müslümanlarına mahsus olmayıp geçmişte de yaşandığını göstermektedir. bk. Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1362), 2/69. Sahâbenin namazı terk eden tekfir etmede icmâ ettiklerini ifade eden bir rivayetin sahih olmadığına dair bk. Adnân b. Abdulkâdir, *Ademü hücciyeti rivâyeti Abdillâh b. Şakîk fî*

Özellikle bir vakit namazı terk etmenin cezasına gelince Kur'ân'da buna dair herhangi bir âyet bulunmamaktadır. Hadislerde de görüldüğü kadarıyla Kur'ân'ın üslûbuna paralel bir biçimde daha çok mutlak olarak namazı terk etmenin cezası ve hükmü açıklanmıştır. Bir vakit namazı terk etmenin hükmüyle ilgili ise hadis kaynaklarında dayanağı bulunan birkaç rivayet tespit edilmiştir. Buna rağmen bazı çevrelerce dillendirilen¹³ ve bazı toplum kesimleri arasında yaygın bir şekilde ifade edilen bazı ceza miktarları vardır. Hatta zaman zaman fakülte öğrencileri de bu tür rivayetlerin sıhhatini sormaktadır. Bunların en meşhuru bir vakit namazı terk etmenin cezasının seksen yıl cehennem ateşinde yanmak olduğudur. Ayrıca bu miktarın yetmiş bin sene yahut otuz beş bin sene olduğu¹⁴ gibi ciddi rakamlar içeren söylentiler de bulunmaktadır.

Konuyla ilgili birtakım asılsız rivayetlerle birlikte hadis kaynaklarında dayanağı bulunan bazı rivayetler de çalışmada incelenecektir. Böylece konu aslı bulunan ve bulunmayan rivayetler üzerinden iki ana başlık altında ele alınacaktır.

1. ASILSIZ RİVAYETLER

Bir vakit namazı terk eden kişinin durumuyla alakalı bazıları tarafından dile getirilen ve halk arasında dolaşan rivayetlerin bir kısmı hadis kaynaklarında hiç yer almayıp tamamen asılsızdır. Bazıları ise birtakım kaynaklarda yer almakla birlikte sahih dayanaktan yoksundur. Bu tür rivayetlerden tespit edilen dört tanesi aşağıda ele alınıp incelenecektir.

1.1. Bir Vakit Namazı Terk etmenin Cezasının Cehennemde Seksen Yıl Yanmak Olduğuna Dair Rivayet

Bir vakit namazı terk eden kişinin cehennem ateşinde seksen sene azap göreceğine dair rivayet, tespit edilebildiği kadarıyla İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân* adlı tefsirinde, biri Bakara sûresinin 3. âyetinin izahında; diğeri de Nisâ sûresinin 103. âyetinin tefsirinde olmak üzere iki kez geçmektedir. Rivayet şu şekildedir: *“من ترك صلاة حتى مضى وقتها عذب في النار حُقْبًا”* *“Her kim vakti geçinceye kadar bir namazı terk ederse (cehennem) ateşinde yıllarca (seksen yıl) azapla cezalandırılacaktır.”* Müfessir, birincisinde rivayeti direkt Resûlullah'a (s.a.v.) ref' ederek *قال النبي صلى الله عليه وسلم* demiştir.¹⁵ İkincisinde ise *ثم قضى* diyerek daha muğlak bir ifade kullanmıştır. Ayrıca bu rivayette

İcmâ'i's-sahâbe alâ küfri târiki's-salât (Kuveyt: Dâru Ğirâs, 1423/2002), 4-150.

¹³ Bk. https://www.youtube.com/watch?v=UpX0_6TaC2E, Erişim Tarihi: 02.01.2020; <https://www.youtube.com/watch?v=T1tHsly5oPU>, Erişim Tarihi: 02.01.2020.

¹⁴ Bk. <https://www.youtube.com/watch?v=XjqIEELs9RA>, Erişim Tarihi: 02.01.2020.

¹⁵ Bk. Ebü'l-Fidâ İsmail Hakkı b. Mustafa el-Hanefî el-Halvetî el-Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/34. Bu rivayet ayrıca şu eserde de görülmüştür: Abdullatif, *Mecâlisü'l-envârî'l-ehadiyye ve mecâmi'u'l-esrârî'l-muhammediyye* (Dersaadet: Mahmud Bek Matbaası, ts.), 32.

“*Sonra kaza ederse*” ilavesi de yer almaktadır.¹⁶ Buna göre namazını daha sonra kaza etse de mezkûr azabı hak etmiştir. Dolayısıyla ikinci rivayetten kaza etmediğinde azabının daha büyük olacağı anlaşılmaktadır.

Rivayet ayrıca İmam-ı Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) *Mektûbât* adlı eserinin birinci cildinin 266. mektubunda ikinci şekline benzer bir şekilde yer almaktadır. Ancak oradaki metin şu şekildedir: *ورد في الأخبار منقضى صلاة واحدة متعمدا بقى في النار حقا* “Haberlerde şu vârid olmuştur: ‘Her kim kasıtlı olarak bir namazı (terk ettiği için) kaza ederse (cehennem) ateşinde yıllarca (seksen yıl) kalır.’”¹⁷ Bu metnin İsmail Hakkı'nın zikrettiğinden iki farkı vardır. Birincisi rivayet farkıdır. Şöyle ki önceki gibi merfû bir rivayet olarak aktarılmamış bilakis vârid olan bir haber olduğu dile getirilmiştir. İkincisi ise anlam farkıdır. Burada “kasıtlı olarak” ifadesi yer almıştır. Yukarıda ise böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca bu rivayette *صلاة* kelimesi *واحدة* ile sıfatlanmıştır. Yukarıda ise böyle bir sıfat bulunmayıp teklik *صلاة* kelimesinin nekire olarak zikredilmesinden anlaşılmaktadır. Ancak her iki rivayetin ortak noktası senedsiz zikredilmeleridir.

Mektûbât adlı eseri Farsçadan Arapçaya tercüme eden Muhammed Murad, zikredilen mektubun hâmişinde rivayetle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Ne mutemet olan ne de olmayan kitaplarda bu rivayet için bir asıl (kaynak) bulabildim. Bunu sonra gelenlerden fakîh geçinen bazı kişiler İmam-ı Rabbânî'nin kitabına sokuşturmuşlardır.”¹⁸ Rivayetin yer aldığı sorunun cevabında insan öldürmekten ve küfrün dışındaki günahlardan genel olarak bahsedilmekle beraber namazdan hiç söz edilmemesi de doğrusu buna işaret etmektedir.

Zikredilen rivayette yer alan *حقبا* kelimesinin anlamına gelince İsmail Hakkı bunu şu şekilde açıklamıştır: “Hukub 80 yıldır.¹⁹ Her yıl 360 gündür. Her gün de sizin saydıklarınızdan bin yıldır.”²⁰ Buna göre ahiretin bir yılı dünyanın 360.000 yılıdır. Bu durumda bir vakit namazı terk etmenin cezası 80x360.000 hesabının sonucu olarak 28.800.000 dünya yılı cehennem ateşinde yanmak olarak ortaya çıkmaktadır.

Rivayetin her üç varyantının da mevzûât literatürü dâhil hadis kaynaklarında hiç yer alması hatta tenkidi yapılabilecek senedinin/senedlerinin

¹⁶ İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, 2/276.

¹⁷ Ebû'l-Berekât el-İmâmü'r-Rabbânî Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî, *el-Mektûbât*, çev. Muhammed Murad (İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.), 1/274.

¹⁸ Bk. İmam Rabbânî, *el-Mektûbât*, 1/274.

¹⁹ Hukub kelimesinin anlamı bazılarına göre 70.000 senedir. Her gün de bin senedir. Bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 21/24. Yukarıda dile getirilen bir vakit namazı terk etmenin cezasının 70.000 sene cehennemde yanmak olduğunu söyleyen çevrelerin dayanağı bu görüş olsa gerektir.

²⁰ Müfessir bu rakamı verirken, “Şüphesiz rabbinin katında bir gün sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.” (el-Hacc 22/47.) âyetini referans almaktadır. İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, 1/34.

bile bulunmaması bir yana, metin tenkidi bağlamında şunu ifade etmek yerinde olsa gerektir: Her işlenen günah, zatına karşı irtikap edilmesi açısından çok büyük bir saygısızlık olsa da Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın (c.c.) bir vakit namazı terk etmenin cezası olarak beşerî zaafı bulunan kulunu 28,800,000 dünya yılı cehennem ateşinde yakması onun rahmetiyle ya da adaletiyle ne kadar bağdaşabilir?

İsmail Hakkı, حَقْبَا kelimesinin anlamıyla ilgili yaptığı hesaptan sonra Ravzatü'l-ulemâ adıyla zikrettiği bir kaynaktan nakilde bulunarak şunu da ifade etmiştir: “Âlimler namazı vaktinden tehir etmenin büyük günah olduğunu söylemişlerdir. Kebîrenin en küçüğü ise denildiği üzere kişinin annesiyle yetmiş kere zina etmiş olması gibidir.”²¹ Görüldüğü üzere bu ifadede hem mübâlağa hem de büyük bir çelişki bulunmaktadır. Zira kişinin annesiyle zina etmesi en büyük günahlardan biri olmasına rağmen büyük günahların en küçüğünün bu günahı yetmiş defa işlemek gibi olduğunu söylemek büyük bir abartıdır. En büyük günahlardan olan bir günahı yetmiş defa irtikâb edilmiş olsa bile küçültmeyi içerdiği için de ciddi bir çelişkidir.

Bunun yanı sıra rivayette geçen حَقْبَا kelimesinin anlamıyla ilgili birden fazla görüş bulunmaktadır. Öncelikle bu lafız Kur'ân'da biri bu sîgayla²² diğeri de أَحْقَابَا şeklinde çoğul formatta²³ olmak üzere iki defa geçmektedir. Kurtubî'nin (ö. 671/1273) naklettiğine göre bu kelimenin anlamıyla ilgili zaman dilimleri açısından çok farklı görüşler bulunmaktadır. Genel görüş 80 yıl olmakla beraber şu görüşler de vardır: Sınırlı olmayan zaman, 30 sene, 40 sene, 70 sene, 300 sene, 1000 sene. Bunlar farklı rakamlar olduğu için en doğrusu bir sınırı olmaksızın art arda yıllarca anlamında olduğunu söylemektir.²⁴ Sonuç olarak daha önce de ifade edildiği gibi bu rivayetin hadis kaynaklarında görüldüğü kadarıyla hiçbir yeri bulunmamaktadır. Sadece zikredilen üç kaynakta görülmüştür. Bunların da hadis ilmi açısından hiçbir kaynak değeri bulunmamaktadır.

1.2. Terkedilip Kazası Yapılmayan Bir Vakit Namazın Cehennemin Döşemesi Üzerinde Kaza Edileceğine Dair Rivayet

Bir vakit namazı terk etmenin uhrevî cezasıyla ilgili yine daha çok halk arasında dolaşan diğer bir rivayete göre de Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Her kim dünyada kasıtlı olarak bir vakit namazı terk edip kazasını yapmazsa cehennemin zemini üzerinde o namazı kaza eder.*” Bu rivayetin Kur'ân'a muarız olduğunu

²¹ İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, 1/34.

²² el-Kehf 18/60.

²³ en-Nebe' 78/23.

²⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 19/178.

ifade eden Muhammed Reşîd Rıza (ö. 1935) kendisine bu rivayetle ilgili sorulan bir soruyu şu şekilde cevaplamıştır:

“Avam ve ergenlerin aralarında dolaştırdıkları bu rivayet sahih değildir. Zira şu âyetlere²⁵ muarızdır: ‘İş ciddileşip paçalar sıvandığı gün secdeye çağırılırlar, ama buna güç yetiremezler. O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. Hâlbuki onlar yapabilecek durumda iken de secdeye çağırılmışlardı.’”²⁶

Yapılan araştırmalar sonucunda ne hadis kaynaklarında ne de diğer İslâmî disiplinlerin kaynaklarında bu tür bir rivayete rastlanmıştır. Buna rağmen bu rivayetin kimi halk kesimleri arasında nasıl, ne zaman ve kimler tarafından tedavüle sokulduğu bilinmemektedir. Dolayısıyla Muhammed Reşîd Rızâ'nın da ifade ettiği gibi Kur'ân âyetlerine muârazası bir tarafa, senedi yahut metni hadis kaynaklarında yer almadığı için asılsız, mahza uydurma bir rivayet olduğu açıktır. Böyle olmakla beraber rivayetin bazı insanlar tarafından sıhhatinin sorulduğu²⁷ göz önünde bulundurularak çalışmada bu duruma işaret edilme ihtiyacı hissedilmiştir.

1.3. Beş Vakit Namazdan Her Birini Terk edenin Başına Gelecek Belayı Bildiren Rivayet

Yukarıda zikredilen rivayet gibi kaynaklarda hiç yer almadığı halde beş vakit namazdan her birini terk eden kişinin durumuyla alakalı bazı internet sitelerinde yer alan şöyle bir rivayet bulunmaktadır:²⁸

من ترك صلاة الصبح فليس في وجهه نور ومن ترك صلاة الظهر فليس في رزقه بركة ومن ترك صلاة العصر فليس في جسمه قوة ومن ترك صلاة المغرب فليس في أولاده ثمرة ومن ترك صلاة العشاء فليس في نومه راحة “Her kim sabah namazını terk ederse yüzünde nur olmaz. Her kim öğle namazını terk ederse rızıkında bereket olmaz. Her kim ikinci namazını terk ederse bedeninde kuvvet olmaz. Her kim akşam namazını terk ederse çocuklarında fayda olmaz. Her kim de yatsı namazını terk ederse uykusunda rahat olmaz.”

Bazı insanların dilinde hadis olarak dolaşan bu rivayetin iki fetva komisyonunun da dile getirdiği gibi²⁹ mevzûat literatürü dahil hadis kaynaklarında ve diğer kaynaklarda yeri tespit edilememiştir.

Buna rağmen bir önceki rivayet gibi bu rivayetin de nasıl, ne zaman ve kimler tarafından tedavüle sokulduğu bilinmemektedir. Sonuç olarak bu rivayet de diğerleri gibi asılsızdır. Ayrıca metin tenkidi bağlamında rivayetle ilgili şunu da söylemek mümkündür; akşam namazını terk eden bir kişinin yaptığı yanlış vebalini çocuklarının çekmesi İslâm'ın temel adalet prensip-

²⁵ el-Kalem 68/42-43.

²⁶ Muhammed Reşîd Rıza, “Kaza Namazlarının Cehennemde Eda Edilmesi”, *Mecelletü'l-Menâr*, 7/4 (18 Mart 1904), 144.

²⁷ Bk. <https://islamqa.info/ar/answers/143827/>, 10. 02. 2020.

²⁸ Bk. <https://www.quran-tafsir.com/posts.php?art=1746>, Erişim Tarihi: 08. 02. 2020.

²⁹ Bk. Fetva Komisyonu, *Lecnetü'l-fetvâbi's-şebeketi'l-islâmiyye* (b.y., 1430/2009), 3/2156; 3/2303; 11/4361; Muhammed Sâlih el-Müncid, *Mevkû'u'l-İslâm* (b.y., 1430/2009), 4/215; 5/1080.

leriyle uyumlu bir durum değildir. İkinci namazını terk edenin de beden kuvvetinin azaldığı yahut yok olduğu vaktiye ters bir söylemdir.

1.4. Namazda Gevşeklik Yapanların Başına Gelecek On Beş Belaya Dair Rivayet

Temel hadis kaynaklarında yer almadığı halde bazı eserlerde daha çok senedsiz bir şekilde nakledilen bir rivayette beş vakit namazdan her birini vaktinden tehir etmek sûretiyle namazında gevşeklik gösteren kişilerin maruz kalacağı on beş cezadan bahsedilmektedir. Rivayete göre bunların altısı ölümden önce, üçü ölüm anında, üçü kabirde, üçü de kabirden çıkış esnasında gerçekleşecektir.

Öncelikle Zehebî'ye (ö. 748/1348) nispet edilen, büyük günahların anlatıldığı *el-Kebâir* adlı eserde rivayet *وقد ورد في الحديث* "Muhakkak hadiste şu vârid olmuştur:.." denilerek senedsiz bir şekilde aktarılmış ve ardından hiçbir sened ya da metin tenkidine tâbi tutulmamıştır.³⁰ Bu rivayeti eserine alanlardan İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) de *ورد في الحديث* "Bazıları dedi ki hadiste şöyle vârid olmuştur:.." diyerek ve muhtemelen Zehebî'ye nisbet edilen mezkûr kitaba atıfta bulunarak bu rivayeti nakletmiştir. O da rivayetin sıhhatiyle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.³¹

Zehebî'den daha önce İbnü'l-Cevzî de (ö. 597/1201) *Tezkiratü üli'l-besâir fî ma'rifeti'l-kebâir* adlı eserinde bu rivayeti *روي في حديث آخر* "Başka bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir:.." diyerek nakletmiştir.³² Ancak müteşeddid hadis münekkidlerinden olduğu bilinmekle beraber o da bu rivayetin senedi ve sıhhatine dair hiçbir açıklamada bulunmamıştır. Sadece sonunda lahavle çekerek, tövbe etmezse namazında gevşeklik gösteren kişinin cezasının ne büyük olduğundan taaccüb edip dua etmekle yetinmiştir.

Kitabı tahkik eden Abdulkâdir el-Arnaût ile Tâlib Avvâd ise ilgili dipnotta tenbîh başlığı altında rivayetle ilgili şu açıklamayı yapmışlardır:

"Bu rivayeti Zehebî de *el-Kebâir* adlı eserinde zikretmiştir. Ancak bazı muhakkıklar, eserin aslî nüshalarının bugün insanların ellerinde dolaşan nüshaların içerdiği zayıf yahut mevzu rivayetlerden ve garip hikâyelerden berî olduğunu gösteren bir takım mahtût nüshalarına vâkif olmuşlardır. Aynı şekilde Zehebî de bütün bunlardan berîdir. Kitabın Muhyiddîn Mestû ve Meşhûr'un tahkikiyle olan baskılarına müracaat ettiğinde bu sana zâhir olur."³³

³⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehabî, *el-Kebâir* (Beyrut: Dâru'n-Nedveti'l-Vedîde, ts.), 23.

³¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcîr an iktirâfi'l-kebâir* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1407/1987), 1/226.

³² Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Abdillâh İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî, *Tezkiratü üli'l-besâir fî ma'rifeti'l-kebâir*, thk. Abdulkâdir el-Arnaût - Tâlib Avvâd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1429/2008), 41.

³³ İbnü'l-Cevzî, *Tezkiratü üli'l-besâir fî ma'rifeti'l-kebâir*, 41.

Yapılan araştırmalar sonucunda gerçekten de eserin zikredilen nüshalarında bu rivayete rastlanılmamıştır.³⁴ Ayrıca bu rivâvetin yer aldığı mezkûr eserlerde sahâbî râvisi dahil hiçbir râvisi zikredilmemiştir. Sadece İsmâil el-İsbehânî (ö. 526/1132), *et-Terğîb ve't-terhîb* adlı eserinde bu rivayetin benzerini sahâbî râvisi Hz. Ali olan bir senedle Muhammed b. Muhammed b. Zeyd el-Alevî adlı bir kişiden nakletmiştir. Fakat rivayetin sonunda şunu dile getirmiştir: “Bu garîb bir hadistir. Bunu sadece bu Alevî seyyiden yazdım.”³⁵ Abdulkâdir el-Geylanî'ye (ö. 561/1165-66) nisbet edilen *el-Ğunye* adlı eserde ise bu rivayet sadece sahâbî râvisi olan Hz. Ali ile ondan rivayet eden el-Hars adlı kişi kanalıyla aktarılmıştır.³⁶ Sonuç olarak bu rivayetin de mevzû olduğu anlaşılmaktadır.

2. ASLI OLAN RİVAYETLER

Bir vakit namazı terk etmenin hükmüyle alakalı yukarıda zikredilen asılsız rivayetlerin yanı sıra hadis kaynaklarında yeri olan birtakım rivayetler de mevcuttur. Aşağıda bu tür rivayetlerden tespit edilen bazıları, sıhhat durumlarının yanı sıra konuyla ilgili bir rivayet olup olamayacakları açısından ele alınıp incelenecektir. Bunun için ilgili rivayetlerin konuyu ilgilendiren muhtelif metin formatları arasında birtakım karşılaştırmalar yapılacaktır.

Çalışmanın sınırlarını aşmamak düşüncesiyle de özellikle Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde yer alan rivayetler başta olmak üzere diğer rivayetler de tespit edilecek, her rivayetin sened tenkidi detaylı olarak ele alınmayıp sadece ilgili dipnotta bazı hadis münekkidlerinin mevzubahis rivayet hakkındaki görüşlerine kısaca yer verilecektir. Ancak ihtiyaç görülen bazı rivayetlerde bu tür bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1. Bir Vakıt Namazı Terk Etmenin Küfre/Şirke Sebep Olacağına Dair Rivayet

Namazı terk etmenin küfre sebep olacağına dair vârid olan rivayetin farklı formatlarının çoğunda *صلاة* kelimesi cins ifade eden elif lam takısıyla birlikte zikredilmiş ve daha öncede dile getirildiği gibi kanaatimizce bir vakit namaz değil genel anlamda namaz kast edilmiştir. Nitekim İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) de bu konuda şunu ifade etmiştir: “Bizim örfümüzde *Târikü's-salât* namazını hiç kılmayan kişidir.”³⁷ Ancak yine bu rivayetten yola çıkarak

³⁴ Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehbî, *el-Kebâir*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlü Selmân (Acmân: Mektebetü'l-Furkân, 2003/1424), 114-126; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehbî, *Kitâbü'l-kebâir ve tebyînü'l-mehârim*, thk. Muhyiddîn Mestû (Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, ts.) 48-51.

³⁵ Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed b. el-Fadl el-Cevzî el-İsbehânî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, thk. Eymen b. Sâlih b. Şeybân (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1414/1993), 2/432.

³⁶ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdulkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengidost el-Geylanî, *el-Ğunye li tâlibî tarîki'l-hakk*, thk. Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997), 2/186, 432.

³⁷ İbn Âbidîn Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz Âbidîned-Dımaşkî el-Hanefî, *Reddü'l-*

namazı terk eden Müslümanın öldürüleceğini söyleyen âlimler arasında kaç vakit namazı terk ettiğinde öldürüleceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Zikrettiğimiz görüş dışında İbn Kayyim el-Cevziyye'nin naklettiğine göre bu konuda bir vakit namaz, iki vakit namaz ve üç vakit namaz diye üç farklı görüş de bulunmaktadır.³⁸

Bir vakit namaz olduğunu söyleyenler³⁹ aşağıda zikredilecek olan Muâz b. Cebel rivayeti gibi bazı rivayetleri de delil olarak göstermektedirler.⁴⁰ Hocası İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu görüşte olmakla beraber İbn Kayyim el-Cevziyye, bazı namazların hac ve sefer gibi durumlarda cem edilebileceğini göz önüne alarak iki vakit namaz olduğu görüşünü tercih etmektedir.⁴¹ Üç vakit namaz olduğunu söyleyenlere göre⁴² ise bir insanın *Târikü's-salât* diye nitelendirilebilmesi için namazın terkinde ısrarcı olması gerekir. Bu da ancak en az üç vakit namazı terk etmekle olabilir. Onlar, tembellik yahut meşguliyet gibi bazı nedenlerle bir ya da iki defa namazı terk etmekle kişinin mezkûr olumsuz vasıfla nitelendirilemeyeceği görüşündedirler.⁴³

Bununla birlikte az da olsa rivayetin bazı varyantlarında صلاة kelimesi elif lamsız bir şekilde nekire olarak zikredilmektedir. Örnek olarak Abdurrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'inde rivayetin Câbir'den nakledilen bir metni şu şekildedir: لَيْسَ بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَبَيْنَ أَنْ يَكْفُرَ إِلَّا أَنْ يَدَعَ صَلَاةً مَكْتُوبَةً. "Sizden biriyle kâfir olması arasında ancak farz kılınmış bir namazı terk etmesi vardır."⁴⁴ Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (ö. 294/906) kaydettiği yine Câbir b. Abdullah rivayeti de şu şekildedir: لَيْسَ بَيْنَ الْعَبْدِ وَبَيْنَ الْكُفْرِ أَوْ قَالَ الشِّرْكِ إِلَّا أَنْ يَدَعَ صَلَاةً مَكْتُوبَةً. "Kul ile küfür/şirk arasında ancak farz kılınmış bir namazı terk etmesi vardır."⁴⁵

Görüldüğü gibi bu iki rivayette صلاة kelimesi elif lamsız/nekire olarak ve مكتوبة kelimesiyle vasıflanmış olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla farz kılınmış bir vakit namaz anlamı taşımaktadır. Ancak bu rivayet, bu husustaki en meşhur rivayet olmakla beraber kütüb-i sitte başta olmak üzere temel hadis kaynaklarında صلاة kelimesi elif lam takısıyla birlikte ترك الصلاة şeklinde geçmekte

muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 3/830.

³⁸ Bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, 22-29. Ayrıca bk. Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 4/313.

³⁹ Bu görüşte olanlar için ayrıca bk. Kurtubî, *et-Temhîd li mâfi'l-Muvatta mine'l-me'ânive'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdulkabîr el-Bekrî. (Mağrip: Vizâratü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387), 4/225.

⁴⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, 22.

⁴¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, 25.

⁴² Ahmed b. Hanbel'den bu görüşün nakledildiğine dair bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.), 3/77.

⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbü's-Salât*, 28.

⁴⁴ Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 3/124.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc el-Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, thk. Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Firîvâî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1406), 2/876.

olup sadece bir vakit namaz değil genel anlamda namazı terk etmek kast edilmektedir. Üstelik Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*'inde yine Câbir'den nakledilen rivayetin başka bir metni şöyledir: مَا يَنْبَغُ الْعَبْدَ وَبَيْنَ الشَّرِكِ إِلَّا أَنْ يَتْرَكَ الصَّلَاةَ "Kul ile şirk arasında ancak namazı terk etmesi vardır."⁴⁶

Bundan yola çıkarak صلاة kelimesinin elif lamsız zikredildiği bu rivayetlerde bir râvi tasarrufu ve tashîfi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca mercûhu râcihe hamletme kabîlinden, bunları hem nitelik hem de nicelik bakımından üstün olan diğer rivayetlere hamletmek daha doğru olsa gerektir. Üstelik Elbânî rivayetin مكتوبة صلاة lafzıyla münker olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla bu rivayetin bir vakit namazı terk edenin değil genel anlamda namaz kılmayan kişinin durumuyla alakalı bir rivayet olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. İkinci Namazını Kaçıran Kişinin Durumuyla İlgili Rivayet

Bir vakit namazı terk eden kişinin durumuyla ilgili rivayetlerden biri de özellikle ikinci namazını kaçırın kişinin durumu hakkında vârid olan rivayettir. Nitekim Buhârî, Müslim ve başkalarının İbn Ömer'den naklettiği bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: صلاة العصر فكأنما وتر الذي تفوته "İkinci namazını kaçırın kimse sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibidir."⁴⁸

Hanefî fakihlerden Cemâlüddîn el-Malatî'nin (ö. 803/1401) ifadesine göre namazı terk etmekle kişi kâfir olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadiste ikinci namazının terkiyle küfre düşmekten daha küçük bir sıkıntı olan aile ve malın kaybedilmiş gibi olacağını söylemekle yetinmezdi. Bilakis o kişinin kâfir olacağını açıkça ifade ederdi.⁴⁹

Hadiste ikinci namazı her ne kadar elif lam takısıyla صلاة العصر şeklinde mutlak olarak zikredilse de bir şeyin elden kaçması anlamındaki تفوت fiilinin öznesi olması bir vakde delalet etmektedir. Zira bir vakit ikindiye terk etmekle de kişi bu namazı kaçırmış olur. Dolayısıyla mezkûr rivayet bu yönüyle araştırmanın konusuna dahildir.

Süyûtî (ö. 911/1505), *ed-Dürru'l-mensûr* adlı tefsir kitabında bu rivayetin benzerini Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Hibbân'dan naklen şu şekilde kaydetmektedir: من فاتته صلاة فكأنما وتر أهله وماله "Her kim bir namazı kaçırırsa sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibidir."⁵⁰ Görüldüğü gibi burada صلاة kelimesi nekire bir

⁴⁶ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/124.

⁴⁷ Ebû Abdîrrahmân Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe ve'l-mevzûa ve eseruhe's-seyyi' fi'l-ümme* (Riyad: Dâru'l-Maârif, 1412/1992), 14/950.

⁴⁸ Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 14; Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâzî'u's-salât", 626; Ebû Dâvûd, "Salât", 5; Tirmizî, "Salât", 14; Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Salât", 9; İbn Mâce, "Salât", 6.

⁴⁹ Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf b. Musa b. Muhammed el-Malatî el-Hanefî, *el-Mu'tesar mine'l-muhtasar min müşkilil-âsâr* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/95.

⁵⁰ Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/713.

isim olarak geçmekte ve herhangi bir namaz anlamını ifade etmektedir. Hâl-buki Nevfel b. Muâviye'den nakledilen bu rivayetin, mezkûr hadis kaynaklarından, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ine bakıldığında elif lamlı olarak الصلاة şeklinde olduğu⁵¹ ve ahd-i hâricî ifade ettiği için bu rivayette de ikinci namazının kast edildiği anlaşılmaktadır. Nesâî'nin *Sünen*'inde ise mezkûr sahâbîden nakledilen rivayetin iki formatı vardır. Birincisi olan مَنْ صَلَّى صَلَاةً مِنْ صَلَاتِنَا فَكَأَنَّمَا يُوتِرُ أَهْلَهُ وَمَا لَهُ مِنَ الْمَالِ كَيْفَ كَانَ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَهُ مِنَ الْمَالِ كَيْفَ كَانَ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَهُ مِنَ الْمَالِ كَيْفَ كَانَ يَوْمَئِذٍ “Namazdan bir namaz vardır ki; onu kaçırın kimse sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibidir.” formatından sonra rivayetin devamında İbn Ömer, “Resûlullah'tan (s.a.v.) bu namazın ikinci namazı olduğunu işittiğini söylemiştir.”⁵² şeklinde bir ifade bulunmaktadır. İkincisinde ise zaten صلاة العصر ifadesi açıkça geçmektedir.⁵³

Araştırmalar neticesinde ne Nesâî'nin *Sünen*'inde ne de İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde bu rivayetin Süyûtî'nin zikrettiği gibi bir formatı tespit edilmiştir. Dolayısıyla mezkûr rivayetin genel olarak herhangi bir namazın değil sadece ikinci namazının terkiyle ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, kişinin terk etmesiyle ailesini ve malını kaybetmiş gibi olacağını ifade eden rivayetlerin hepsinde kast edilen namazın ikinci namazı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca böyle bir olumsuz sonuç ikinci namazı kasıtlı olarak terk edildiği zaman söz konusu olur. Zira Ahmed b. Hanbel'in zikrettiği metinde “kasıtlı olarak” anlamına gelen متعمدا kaydı bulunmaktadır.⁵⁴

Buhârî ve başkalarının Büreyde el-Eslemî'den rivayet ettiği başka bir hadiste de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ikinci namazını terk eden kişiyle ilgili, مَنْ تَرَكَ صَلَاةَ الْعَصْرِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ “Her kim ikinci namazını terk ederse muhakkak ameli boşa gider.” buyurduğu nakledilmiştir.⁵⁵

Bu rivayette bir vakit değil genel olarak ikinci namazının terkinin kast edildiğini söylemek daha doğrudur. Zira burada ikinci namazını kaçırın değil terk eden ifadesi kullanılmıştır. Üstelik صَلَاةَ الْعَصْرِ terkibinde de tekliği ifade eden bir sıfat bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu rivayetten yola çıkarak, ikinci namazını sadece bir kez terk edenin değil bunu alışkanlık haline getiren kişinin diğer amellerinin boşa çıkacağını söylemek doğru olsa gerektir. Ayrıca daha önceki rivayette zikredilen olumsuz durum gibi bu rivayette dile getirilen amellerin boşa gitmesi de yine bu namazın kasıtlı olarak terk edilmesiyle söz konusu olabilir. Zira rivayetin Abdürrezzâk ve Ahmed b. Hanbel gibi bazı muhaddislerin kaydettiği formatında متعمدا kaydı bulunmaktadır.⁵⁶

⁵¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, 4/330.

⁵² Nesâî, “Salât”, 17. Elbânî rivayetin sahîh olduğunu söylemiştir. bk. Ebû Abdirrahmân Muhammed Nâsruddîn el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtih* (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, ts.), 2/1026.

⁵³ Nesâî, “Salât”, 17.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 2/27.

⁵⁵ Buhârî, “Mevâkîtu's-Salât”, 15, 34; Nesâî, “Salât”, 17; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/124; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 5/350.

⁵⁶ Bk. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/124; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 5/360.

Şunu da ifade etmek gerekir ki; zikredilen olumsuz sonuçlara götürmesi açısından rivayetlerde sadece ikinci namazının terkinin tahsis edilmesinin nedenleri gibi meselenin farklı boyutları⁵⁷ ayrı bir araştırmanın konusudur. Dolayısıyla bunların tespiti çalışmaya dahil edilmemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi bu çalışmada konuyla ilintili rivayetler bir vakit namazın terk edilmesiyle ilgili olup olmama açısından ele alınıp değerlendirilmektedir.

2.3. Bir Vakit Namazı Terk Eden Kişinin Allah'ın (c.c.) Gazabına Maruz Kalacağına Dair Rivayet

Taberânî'nin, Abdân b. Ahmed > Muhammed b. Abdullah el-Muharrimî > Sehl b. Mahmûd > Sâlih b. Ömer > Hâtim b. Ebû Sağîra > Simâk b. Harb > İkrime > İbn Abbâs kanalıyla naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *مَنْ تَرَكَ صَلَاةً لَتَقِيَ اللَّهَ، وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبَانُ* "Her kim bir namazı terk ederse gazabına uğramış bir şekilde Allah'la (c.c.) karşılaşır."⁵⁸ Aynı senedle bu hadisi Taberânî'den rivayet eden Ziyâüddîn el-Makdisî (ö. 643/1245) râvilerinden ta'dîl durumu ihtilaflı olan Sehl b. Mahmûd ve Sâlih'den bahsederek sika olduklarını dile getirmiştir.⁵⁹ Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768) ise Süyûtî'nin *ض* rumûzuyla bu rivayetin zayıf olduğuna işaret ettiğini söyledikten sonra Heysemî'den (ö. 807/1405) şunu nakletmiştir: "Bu senedde Sehl b. Mahmûd vardır. Bu kişiyi İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) zikretmiş ve ondan sadece Devrakî ile Sa'dân'ın rivayette bulunduğunu söylemiştir. Geriye kalan ricâli ise sahîhîn ricâlidir."⁶⁰ Elbânî ise Süyûtî'nin işaret ettiği gibi⁶¹ rivayetin zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁶²

Sened açısından her ne kadar zayıf olsa da rivayetin mana bakımından doğru olduğunu söylemek mümkündür. Zira bir vakit de olsa farz kılınan namazın terkinin diğer günahlar gibi Allah'ın (c.c.) gazabını celb edeceği ma-lumdur.

⁵⁷ Bk. İbn Battâl, Ebû'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim. (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 2/175; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hecer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 2/30; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 5/38; Kurtubî, *el-İstizkâr*, 2/191; Kurtubî, *et-Temhîd*, 4/293.

⁵⁸ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 11/294.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Diyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâra*, thk. Abdilmelik b. Abdullah b. Düheys (Beyrut: Dâru Hadır, 1420/2000), 12/87.

⁶⁰ Ebû İbrâhim İzzüddîn Emîr Muhammed b. İsmail b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî el-Kehlânî es-San'ânî, *et-Tenvîr şerhu'l-câmi'i's-sağîr*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrâhim (Riyad: Mektebetü Dârî's-Selâm, 1432/2011), 10/174.

⁶¹ Bk. Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr ve ziyâdetüh*, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988), 1/12301.

⁶² Ebû Abdirrahmân Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Daifu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtih* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 796.

2.4. Özürsüz Bir Vakit Namazı Terk edenin Amelinin Boşa Çıkacağına Dair Rivayet

Ebü'd-Derdâ'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *مَنْ تَرَكَ صَلَاةً مَكْتُوبَةً حَتَّى تَفُوتَهُ مِنْ غَيْرِ عُذْرٍ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ* “Her kim özürsüz olarak farz kılınmış bir namazı terk ederse onun ameli boşa çıkar.”⁶³ Bu rivayeti İbn Ebî Şeybe *el-Musannef* adlı eserinde merfû ve muttasıl olarak kaydederken *el-Îmân* adlı hadis cüzünde ise Hasan el-Basrî’den mürsel olarak nakletmiştir.⁶⁴ Ancak her iki eserde de mezkûr rivayetin benzeri, Ebû Kılâbe kanalıyla Ebü'd-Derdâ’dan mevkuf olarak şu şekilde nakledilmiştir: *مَنْ تَرَكَ الْعَصْرَ حَتَّى تَفُوتَهُ مِنْ غَيْرِ عُذْرٍ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ* “Her kim özürsüz olarak ikinci namazını terk ederse onun ameli boşa çıkar.”⁶⁵

Geride de zikredildiği üzere bu rivayet, Buhârî ve başkaları tarafından Büreyde el-Eslemî’den de merfû olarak şu şekilde rivayet olunmuştur: *‘İkinci namazını erken kılın! Zira Resûlullah (s.a.v.), عمله العصر فقد حبط عمله’* “Her kim ikinci namazını terk ederse muhakkak ameli boşa çıkar.”⁶⁶ Dolayısıyla bu rivayette kast edilen namazın da sadece ikinci namazı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Süyûtî de rivayetin diğer formatlarından yola çıkarak aynı şeyi söylemiştir.⁶⁷

Bununla birlikte İbn Hacer’in ifade ettiğine göre İbn Ebî Şeybe’nin Ebû Kılâbe kanalıyla Ebü'd-Derdâ’dan merfû olarak rivayet ettiği metnin senesinde inkitâ’ bulunmaktadır. Zira Ebû Kılâbe Ebü'd-Derdâ’dan hadis işitmiştir.⁶⁸ Binâenaleyh rivayet bu metniyle zayıf olduğu için sahih olan metnine hamledilmelidir. Buna göre rivayette herhangi bir namazın değil sadece ikinci namazının terk edilmesinden bahsedilmektedir. Son olarak rivayetlerde zikredilen amelin boşa gitmesinden maksat bazı hadis şârihlerinin de dediği gibi⁶⁹ tüm amellerin değil sadece vaktinde kılınan namazın sevabından o kişinin mahrum olacağıdır.

2.5. Özürsüz Olarak İki Namazı Cem Eden Kişinin Büyük Günah İşlemiş Olduğuna Dâir Rivayet

İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *مَنْ جَمَعَ بَيْنَ صَلَاتَيْنِ مِنْ غَيْرِ عُذْرٍ فَقَدْ أَتَىٰ بَابًا مِنْ أَبْوَابِ الْكِبَايِرِ* “Her kim özürsüz

⁶³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/301.

⁶⁴ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim b. Osman İbn Ebî Şeybe el-Absî, *el-Îmân*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 26.

⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/301; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el-Absî, *el-Îmân*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 26.

⁶⁶ Buhârî, “Mevâkîtü’s-salât”, 15; Nesâî, “Salât”, 17; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 3/124; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 5/350.

⁶⁷ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Tenvîru’l-havâlik şerhu Muvatta-i Mâlik* (Mısır: el-Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, 1389/1969), 1/25.

⁶⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/30.

⁶⁹ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, 2/176.

olarak iki namazın arasını cem ederse muhahhak büyük günahların kapılarından bir kapıya gelmiş olur.”⁷⁰ Tirmizî, hadisin râvilerinden tebeitâbiîn tabakasında yer alan Ebû Ali Haneş Hüseyin b. Kays er-Rahabî'nin hadisçiler nezdinde zayıf bir râvi olduğunu, Ahmed ve başkalarının onu tad'îf ettiğini söylemiştir. Zeylaî (ö. 762/1360) de bu râviyi Hâkim'in tevsîkinin tek başına yeterli olamayacağını ifade ettikten sonra Hâkim'in dışındaki muhaddislerin bu kişiyi tad'îfini nakletmiştir.⁷¹ Ayrıca Elbânî rivayetin aşırı zayıf olduğunu dile getirmiştir.⁷² Kurtûbî ise rivayetle ilgili şunu söylemiştir: “Bu rivayet, her ne kadar Haneş'den dolayı isnâdında kendi gibisiyle ihticâc edilemeyecek bir râvi içerse de mana bakımından sahihtir.”⁷³

Bu konuda vârid olan sahih rivayetleri de göz önünde bulundurmamak suretiyle mezkûr rivayetten hareketle meşrû bir özür olmaksızın kasıtlı bir şekilde bir vakit namazı terk etmenin büyük günahlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Ebû Katâde'den rivayet edilen şu hadis de bunu teyit etmektedir: *أَمَّا إِنَّهُ لَيَسَّرُ فِي النَّوْمِ تَقْرِيطًا، إِمَّا التَّقْرِيطُ عَلَى مَنْ لَمْ يُصَلِّ الصَّلَاةَ حَتَّى يَجِيءَ وَقْتُهَا الصَّلَاةَ الأُخْرَى* “*Dikkat edin! Uyuyup kalmakta bir kusur yoktur. Kusur ancak, diğer namazın vakti gelinceye kadar (tehir edip) namazını kılmayan kişi üzerinedir.*”⁷⁴

Şunu da dile getirmek gerekir ki; araştırmada bir vakit namazın tamamen terk edilmesi konu edilmektedir. Dolayısıyla namazların arasının cem edilme⁷⁵ meselesi ve bu husustaki gerek hadisçilerin gerekse fıkıhçıların farklı yaklaşımlarının incelenip ele alınması başka bir çalışmanın konusu olduğundan araştırmada bu hususlara değinilmemiştir.

2.6. Kasten Bir Vakıt Namazı Terk edenin Allah'ın (c.c.) Korumasından Çıkacağına Dair Rivayet

Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin kaydettiği bir hadiste Muaz b. Cebel'den, Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisine on tavsiyede bulunarak şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur:

“Öldürülse yahut yakılsan da Allah'a (c.c.) hiçbir şeyi ortak koşma! Aileni ve malını terk etmeni sana emretse de anne ve babana kesinlikle isyan etme! لَا تَزُكِّرْ صَلَاةً مَكْتُوبَةً مُتَعَمِّدًا؛ فَإِنَّ مِنْ تَرْكِ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ بَرَأْتَ مِنْهُ ذِمَّةُ اللَّهِ” “Farz kılınmış bir namazı kasten kesinlikle terk etme! Zira her kim kasten farz kılınmış bir namazı terk

⁷⁰ Tirmizî, “Salât”, 24.

⁷¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997), 2/ 193.

⁷² Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, 10/88.

⁷³ Kurtubî, *et-Temhîd*, 5/77.

⁷⁴ Müslim, “el-Mesâcid ve Mevâzi'u's-Salât”, 626; İbn Hibbân, *Sahîh*, 4/317.

⁷⁵ Cem'in mahiyeti ve bu konudaki genel yaklaşımlar için bk. Halit Ünal, “Cem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7-277-278; Osman Memiş, *Namaz Vakitleri ve Namazların Cem'i (Birleştirilmesi)*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 148-196; Abdulvahap Şakrak, *İslam Fıkhiinde Namazların Cem'i*, (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 69-230.

ederse Allah'ın (c.c.) zimmeti ondan berî olur (korumasından çıkar) ...⁷⁶ Yani Allah'ın (c.c.) güvencesinden çıkmış olur ve saygınlığını kaybeder."⁷⁷

Heysemî'nin ifadesine göre, Ahmed b. Hanbel'in ricâlinin tamamı sika-dır. Ancak Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr, Muâz'dan hadis işitmemiştir. Dolayısıyla onun senedinde inkitâ' vardır. Tâberânî'nin isnâdı ise muttasıl olsa da içerisinde Amr b. Vâkıd el-Kuraşî adında yalancı bir râvi bulunmak-tadır.⁷⁸

Bununla birlikte Elbânî hadisin hasen liğayrihi olduğunu söylemiştir. Zira Buhârî'nin, *el-Edebü'l-müfred* adlı eserinde Ebü'd-Derdâ'dan rivayet et-tiği benzer anlamdaki hasen lizâtihi olan hadis⁷⁹ başta olmak üzere bazıları aşağıda zikredilecek olan birtakım rivayetlerle desteklenmektedir.⁸⁰ Dolayı-sıyla rivayet kendisiyle ihticâc edilmeye uygundur. Ancak Buhârî'nin kaydet-tiği metinde صلاة kelimesi elif marife olarak zikredildiği için burada onun metni esas alınmamıştır.

Bazı ikincil hadis kaynaklarında benzer bir mütâbi' rivayet Resûlullah'ın (s.a.v.) azatlı cariyesi Ümeyme'den de şu şekilde rivayet edilmiştir:

"Bir gün Resûlullah'a (s.a.v.) abdest aldırıyor, ellerine su döküyordum. Bir be-devî çıkageldi ve 'Bana tavsiyede bulun yâ Resûlallah! Zira ailemin yanına dön-mek istiyorum.' dedi. Bunun üzerine ona şöyle buyurdu:

'Parçalansan yahut ateşle yakılsan da Allah'a (c.c.) hiçbir şeyi ortak koşma! Dün-yanı ve aileni boş vermeni sana emretseler de sana emrettikleri şeyde anne ve babana itaat et! وَلَا تَدْعُ صَلَاةً مُتَعَبِدًا فَإِنَّهُ مِنْ تَرْكِهَا فَقَدْ بَرَّيْتُ مِنْهُ ذِمَّةَ اللَّهِ تَعَالَى وَذِمَّةَ رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ' Kasıtlı olarak bir namazı terk etme! Zira onu terk eden kişiden Allah'ın (c.c.) ve resûlünün zimmeti berî olur."⁸¹

Ancak İbn Hacer bu rivayetin senedinde yer alan Ebû Ferve'nin zayıf bir râvi olduğunu dile getirmiştir.⁸² Dolayısıyla rivayet bu haliyle zayıftır.

Zikredilen bu rivayetlerin ortak özelliği görüldüğü gibi her birinde صلاة kelimesinin nekre olarak zikredilmesidir. Ancak Buhârî'nin zikredilen riva-yetiyle birlikte benzer anlam ifade eden başka rivayetlerde bu kelime الصلاة

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/238.

⁷⁷ Bk. Ebü'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Mollâ el-Herevî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu mişkâti'l-mesâbiḥ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 1/133.

⁷⁸ Bk. Ebü'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, thk. Hüsâmüddîn el-Kudüsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudüsî, 1414/1994), 4/215.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1989), 20.

⁸⁰ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahîhu't-terğîb ve't-terhib* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1421/2000), 1/368.

⁸¹ Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc, *Ta'zîmü kadri's-salât*, thk. Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Firîvâî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1406), 2/885; Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Muhalled İbn Ebî Âsım eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira (Riyad: Dâru'r-Râye, 1411/1991), 6/215.

⁸² Ebü'l-Fad l Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye*, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1419/1998), 4/594.

şeklinde marife olarak geçmektedir. Örnek olarak Ümmü Eymen'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: لَا تَتْرُكُ الصَّلَاةَ لَا تَتْرُكُ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا، فَإِنَّهُ مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ بَرَّثَ مِنْهُ ذِمَّةَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ “Namazı kasıtlı olarak terk etme! Zira namazı kasıtlı olarak terk eden kişiden Allah'ın (c.c.) ve peygamberinin zimmeti berî olur.”⁸³

Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in de rivayet ettiği bu hadisin ricâlinin sahîhin ricâli olduğunu, ancak Mekhûl'ün Ümmü Eymen'den işitmediğini söyleyerek⁸⁴ rivayetin munkatı' olduğuna işaret etmiştir. İbn Hacer ise bunu açıkça ifade etmiştir.⁸⁵ Ancak Muâz b. Cebel rivayeti gibi bu rivayetin de Buhârî rivayetiyle desteklendiği için hasen liğayrihi olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte صلاة kelimesinin marife olduğu formatlarının daha sahih ve fazla oluşundan yola çıkarak bu rivayetin de bir vakit namazı değil genel anlamda namazı terk eden kişinin durumuyla ilgili olduğunu söylemek daha doğru olsa gerektir. Ayrıca Müslim ve başkalarının rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) sabah namazını kılan kimsenin Allah'ın (c.c.) zimmetinde olduğunu ifade etmektedir.⁸⁶

Görüldüğü üzere tek bir namazın terk edilmesiyle kişinin Allah'ın (c.c.) zimmetinden çıkması bu hadisle de çelişmektedir. Dolayısıyla bu rivayetle yukarıda zikredilen rivayetlerin arasını telif etmenin yolu da صلاة kelimesinin marife olduğu rivayetleri esas alarak sabah namazı dahil genel olarak kişinin namazı terk etmesiyle Allah'ın (c.c.) zimmetinin ondan beri olacağını söylemektir.

2.7. Sarhoşluktan Ötürü Namazı Bir Kere Terk edenin Dünya ve Üzerindeki Her Şeyi Kaybetmiş Gibi Olacağına Dair Rivayet

İbn Vehb (ö. 197/813), Ahmed b. Hanbel, Taberânî ve başkalarının aynı metin formatında Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

من ترك الصلاة سكرًا مرة واحدة فكأنما كانت له الدنيا وما عليها فسلبيها، ومن ترك الصلاة سكرًا أربع مرات كان حقًا على الله أن يسقيه من طينة الخبال قيل: وما طينة الخبال؟ قال: عصارة أهل جهنم “Her kim namazı sarhoşluktan ötürü bir kere ter ederse sanki dünya ve üzerindeki her şey onun olup da sonları onlar elinden alınmış gibidir. Her kim de namazı sarhoşluktan dolayı dört kez terk ederse ona Tînetü'l-habâl'dan içirmesi Allah (c.c.) üzerine hak olmuştur.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 6/421; Ebû Muhammed Abdülhamîd b. Humejd b. Nasr el-Kessî, *el-Müntehab min müsnedi Abd b. Humejd*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî - Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988), 462; Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, 2/886.

⁸⁴ Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, 1/295.

⁸⁵ Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *İthâfü'l-meherabi'l-fevâidi'l-mübtakera min etrâfi'l-aşera*, thk. Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1415/1994), 18/232.

⁸⁶ Müslim, “el-Mesâcid ve Mevâzi'u's-Salât”, 261; Tirmizî, “Salât”, ; İbn Mâce, “el-Fiten”, 20.

‘Tînetü'l-habâl nedir?’ denilince ‘O, Cehennem ehlinin sıkıntısıdır’ (bedenlerinden akan kan, irin vs.) buyurdu.”⁸⁷

Bu rivayette صلاة kelimesi her ne kadar elif lamli olsa da مرة واحدة denilerek açıkça bir kere terk edilmesinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın konusuna girmektedir.

Öncelikle Heysemî, Ahmed b. Hanbel’in rivayetinin ricâlinin sika olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸ Elbânî de bu rivayetin sahîh ya da hasen olduğunu gösteren farklı nakiller ve değerlendirmeler yapmıştır.⁸⁹ Dolayısıyla rivayeti sahîh olduğunu söylemek mümkündür.

Bu rivayet, konuyla ilgili vârid olan diğer rivayetlerden metin yönünden farklılık göstermektedir. Zira bu rivayette namazın sarhoşluktan ötürü bir kere yahut dört kere terkedilmesinden bahsedilmiştir. Diğer rivayetlerde ise bu tür detaylar bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu rivayetten hareketle şarap içmek gibi bir günahın namazın terki gibi başka bir günaha sebep olması durumunda sebep-sonuç ilişkisinden ötürü her iki günahın da cezasının artacağını söylemek mümkündür. Ayrıca bu durumun birden fazla tekrarlanması ise daha vahim sonuçlara ve cezalara yol açabilmektedir. Görüldüğü gibi rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından bunun bir örneği açıkça verilmiştir.

SONUÇ

Araştırmada öncelikle bir vakit namazı terk etmenin cezası ve terk edenin durumuyla ilgili özellikle halk arasında ve kimi toplum kesimlerinde birtakım rivayetlerin dillendirildiği ortaya konulmuştur. Ardından bu rivayetler içerisinden özellikle; bir vakit namazı terk edenin cehennem ateşinde seksen yıl yanacağını, kişinin terk edip kazası yapmadığı bir vakit namazı cehennem döşemesi üzerinde kaza edeceğini, beş vakit namazdan her birini terk edenin başına gelecek musibetleri ve vaktinden tehir etmek suretiyle namazda gevşeklik yapanların başına gelecek on beş belayı ifade eden dört rivayet ele alınıp incelenmiş ve yapılan araştırmalar sonucunda bu rivayetlerden ilk üçünün mevzûât literatürü dahil hadis kaynaklarında hiçbir yerinin bulunmayıp asılsız oldukları tespit edilmiştir.

Sonuncusunun ise temel hadis kaynaklarında yer almadığı halde sadece

⁸⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısırî el-Kuraşî, *el-Câmi'*, thk. Rifat Fevzî Abdulttalib - Ali Abdalbâsit Mezîd (Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1425/2005), 61; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/178; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. İvazillah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Dâru'l-haremeyn, ts.),6/266; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Neysâbüürî, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/162; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasânî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/573.

⁸⁸ Heysemî, Ebû'l-Hasan Nûreddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman, *Mecme'u'z-zevâid zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, thk. Hüsâmüddîn el-Kudüsî. (Kahire: Mektebetü'l-Kudüsî, 1414/1994), 5/69.

⁸⁹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*, 7/1243-1244.

terğîb ve terhîb amaçlı yazılan bazı kaynaklarda bulunduğu; ancak buna rağmen sahih olmayıp mevzû yahut en iyi ihtimalle itibar ve ihticâc edilemeyecek düzeyde aşırı zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca bir vakit namazı terk edenin cehennem ateşinde seksen yıl yancağını ifade eden birinci rivayetin en azından ikincil kaynağının, ulaşabildiğimiz kadarıyla İsmail Hakkı el-Bursevî'ye nispet edilen *Rûhu'l-beyân* adlı tefsir kitabı olduğu görülmüştür. Bu durum, tefsir, fıkıh ve tasavvuf gibi diğer İslâmî disiplinlere ait eserlerde yer alan ve hadis diye aktarılan rivayetlere, hadis ilminin sıhhat süzgecinden geçirilmeden itibar edilemeyeceğini ve bu rivayetlerin sıhhat durumunun incelenmesinin sahih din bilgisi açısından ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermektedir. Bu tür rivayetlerin alelâde halk arasında yayılması ise maalesef bazı insanlar tarafından İslâm'ın yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermektedir.

Zikredilen rivayetlerden ikincisi ve üçüncüsüne gelince yapılan araştırmalara göre bunların hiçbir İslâmî kaynakta bulunmayıp şifâhi bir şekilde halk arasında tedâvüle girdiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla bunların tamamen asılsız birtakım söylentilerden öteye bir şey olmadığını söylemek mümkündür.

Araştırmada bir vakit namazı terk edenin durumuyla ilgili zikredilen asılsız rivayetlerin dışında temel hadis kaynaklarında, bir kısmı sahih bir kısmı hasen diğer bir kısmı da terhîb açısından itibar ve ihticâc edilecek düzeyde zayıf olan birtakım rivayetlerin bulunduğu da ortaya konulmuş ve bu rivayetlerden tespit edilen yedi tanesi ele alınıp incelenmiştir. Dolayısıyla insanları korkutarak uyarmak, böylece namaz kılmalarını sağlamak için Kur'ân ve Sahih Sünnet dururken asılsız ve uydurma rivayetlere kimi kesimlerin başvurmalarının ve halk arasında bu tür söylentileri yaymalarının ne anlamı ve ne gereği var? diye sormaktan doğrusu insan kendisini alıkoymamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullatif, *Mecâlisü'l-envâri'l-ehadiyye ve mecâmi'u'l-esrâri'l-muhammediyye*. Dersaadet: Mahmud Bek Matbaası, ts.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Adnân b. Abdulkâdir, *Ademü hücciyeti rivâyeti Abdillâh b. Şakîk fî İcmâ'i's-sahâbe alâ küfri târiki's-salât*. Kuveyt: Dâru Girâs, 1423/2002.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. el-Hüseyn e-Ayıntâbî. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyî's-sünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ. *Şerhu's-sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Züheyr eş-Şâviş. 15 Cilt. Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk.

- Muhammed Abdulkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1989.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra. *Sahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Bursevî, Ebû'l-Fidâ İsmail Hakkı b. Mustafa el-Haneffî el-Halvetî. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Elbânî, Ebû Abdirrahmân Muhammed Nâsiruddîn. *Daifu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtihi*. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, ts.
- Elbânî, Ebû Abdirrahmân Muhammed Nâsiruddîn. *Hükmü târiki's-salât*. Riyâd: Dâru'l-Celâleyn, 1412/1992.
- Elbânî, Ebû Abdirrahmân Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu'l-Câmi'i's-sağîr ve ziyâdâtihi*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, ts.
- Elbânî, Ebû Abdirrahmân Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhu't-terğîb ve't-terhîb*. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1421/2000.
- Elbânî, Ebû Abdirrahmân Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâife ve'l-mevzûa ve eserühe's-seyyi' fî'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Dâru'l-Maârif, 1412/1992.
- Fetva Komisyonu. *Lecnetü'l-fetvâbi's-sebeketi'l-islâmiyye*. b.y., 1430/2009.
- Gaznevî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshak b. Ahmed el-Hindî. *el-Ğurratü'l-münîfe fî tahkiki ba'zı mesâili'imâm Ebî Hânîfe*. b.y., Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1406/1986.
- Geylânî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdulkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengidost. *el-Ğunye litâlibi târiki'l-hakk*. thk. Ebû Abdirrahmân Salâh b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Neysâbüri. *el-Müstedrek*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hatipoğlu, Yunus. *Namazı Terk Etmenin Hükmü ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. el-Hattâb el-Büstî. *Me'âlimü's-sünen*. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Heysemî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman. *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*. thk. Hüsâmüddîn el-Kudüsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudüsî, 1414/1994.
- Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer. *ez-Zevâcir an iktirâfi'l-kebâir*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1407/1987.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz Âbidîn ed-Dımaşkî el-Haneffî. *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Muhalled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-mesânî*. thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira. 6 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye, 1411/1991.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. İbrahim b. Osman el-Absî. *el-İmân*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1983.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*. thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz. 19 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1419/1998.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *İthâfü'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mübtekera min etrâfi'l-aşera*. thk. Zühayr b. Nâsır en-Nâsır. 19 Cilt. Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1415/1994.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb. *Kitâbü's-Salât*.

- thk. Adnân b. Safâhân el-Buhârî. Cidde: Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muva'ffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî el-Hanbelî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Kahire, 1388/1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-Sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Tezkiratü üli'l-besâir fî ma'rifeti'l-kebâir*. thk. Abdulkâdir el-Arnaût - Tâlib Avvâd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1429/2008.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Mısırî el-Kuraşî. *el-Câmi'*. thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib - Ali Abdulbâsit Mezîd. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1425/2005.
- İmâm Rabbânî, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî. *el-Mektûbât*. Çev. Muhammed Murad. 2 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.
- İsbehânî, Ebû'l-Kâsım İsmail b. Muhammed b. el-Fadl el-Cevzî. *et-Terğîb ve't-terhîb*. thk. Eymen b. Sâlih b. Şeybân. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1993.
- Karâfî, Eb'ül-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mâlikî. *ez-Zehîra*. thk. Muhammed Haccî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kârî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Mollâ el-Herevî. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu müşkâtî'l-mesâbih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- Kehlânî, Ebû İbrahim İzzüddîn Emîr Muhammed b. İsmail b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî es-San'ânî. *et-Tenvîr şerhu'l-câmi'î's-sağîr*. thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim. 11 Cilt. Riyad: Mektebetü Dârî's-Selâm, 1432/2011.
- Kessî, Ebû Muhammed Abdulhamîd b. Humeyd b. Nasr. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî - Mahmud Muhammed Halil es-Saidî. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir. *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kurtubî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Atâ - Muhammed Ali Muavvad. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Kurtubî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî. *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvatta mine'l-me'ânive'l-esânid*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrip: Vizâratü Umûmî'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1387.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvad - Âdil Ahmed Abdul mevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Diyâüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *el-Ehâdisü'l-muhtâra*. thk. Abdulmelik b. Abdullah b. Düheys. Beyrut: Dâru Hadr, 1420/2000.
- Malatî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf b. Musa b. Muhammed el-Hanefî. *el-Mu'tesar mine'l-muhtasar min müşkili'l-âsâr*. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Memîş, Osman. *Namaz Vakitleri ve Namazların Cem'i (Birleştirilmesi)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc. *Ta'zîmü kadri's-salât*. thk. Abdurrahmân Abdulcebbâr el-Firivâf. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1406.
- Münbicî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Ali b. Ebî Yahya Zekeriyya b. Mes'ûd el-Ensârî el-Hazrecî. *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-sünneti ve'l-kitâb*. thk. Muhammed Fadl Abdülazîz Murâd. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1414/1994.
- Müncid, Muhammed Sâlih. *Mevkî'u'l-İslâm*. b.y., 1430/2009.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Nesâî, Ebü Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî. *Sünenü'n-Nesâî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Nevevî, Ebü Zekerîyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1362.
- Reşîd Rıza, Muhammed. "Kaza Namazlarının Cehennemde Eda Edilmesi". *Mecelletü'l-Menâr*. 7/4(18 Mart 1904), 144.
- Sügdî, Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed. *en-Nüteffî'l-fetâvâ*, thk. Salâhuddîn en-Nâhî. 2 Cilt. Ammân: Dâru'l-Furkan, 1404/1984.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *el-Câmi'û's-sağîr ve ziyâdetüh*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408/1988.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir. *Tenvîru'l-havâlik şerhu Muvatta-i Mâlik*. 2 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1389/1969.
- Şakrak, Abdulvahap. *İslam Fıkhdında Namazların Cem'i*. Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî. *Neylü'l-evtâr*. thk. İsmâüddîn es-Sabâbatî. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993.
- Şeybânî, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. İvazillâh b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebü Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr. *Câmi'û'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *Hâşiyetü't-Tahtâvî alâ merâkî'l-felâh şerhi nûri'l-îzâh*. thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Ünal, Halit. "Cem'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/277-278. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları., 1413/1992.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *el-Kebâir*. Beyrut: Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, ts.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *el-Kebâir*. thk. Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlü Selmân. Acmân: Mektebetü'l-Furkân, 2003/1424.
- Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Kitâbü'l-kebâir ve tebyînü'l-mehârim*. thk. Muhyiddîn Mestû. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, ts.
- Zeylaî, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.